

Стеван Јовићевић

МАГИЈА СФЕРИЧНОСТИ

Јелена Марићевић Балаћ, *Метаморфозе Милорада Павића: Павићу, књија дубоке радосији шумачења*
Матица српска, Нови Сад, 2025.

За прворазредну научну делатност, уосталом као и за врхунску књижевност, потребно је да аутор мобилише сву своју умну и чувствену снагу и утка најплеменитији део себе у редове које исписује. Како би живео кроз своје дело, његов творац претходно мора да допусти да оно живи у њему. О белетристичком опусу Милорада Павића – теми која годинама сазрева у Јелени Марићевић Балаћ, доценткињи на Филозофском факултету у Новом Саду, књижевној критичарки и песникињи – није нимало једноставно писати, поготову не са интерпретативном тежњом да се тај опус обухвати у целости. Истрајна у намери да зарије нокте дубоко у кожу Павићевог наративног тела и загребе суштину – истина, уз опрез и јасно оспољену свест да то није до краја могуће – ауторка је у својој четвртој стручној књизи безрезервно понудила све што о Павићу зна, укључујући и неке мање познате, а битне биографске податке. Реч је о капиталном остварењу, какво се у данашњој науци о књижевности, препознатљивој по хиперпродукцији студија са уско омеђеним предметом проучавања, одиста ретко среће. Као што је донекле сутерисано индикативним пулеовским насловом, основни циљ који је она себи задала, и који сасвим успешно остварује, састоји се у томе да на темељу различитих кругова традиција утиснутих у Павићево стваралаштво, укаже на његов развој и несвакидашњу сложеност.

Изузимајући уводни и завршни текст, монографију сачињавају осам поглавља: „У кругу српске ренесансе”, „У кругу барока”, „У кругу писаца

које је волео”, „У кругу филозофије”, „У филмском кругу”, „У кругу породице”, „У кругу пријатеља и колега” и „У кругу нове рецепције”. Бриљантни аналитички увиди на које наилазимо у свакоме од њих не проистичу из каквог специфичног методолошког оквира којем је све подређено; уметнички текстови нису полигон за испробавање унапред задате теоријско-критичке апаратуре, већ се ауторка труди да на сваком месту активира баш она знања која ће се у случају конкретног дела испоставити најподеснијим за откривање значењских жаришта. Уместо што би, на пример, понављала труизме о постмодернистичким својствима Павићевог наративног писма, Јелена Марићевић Балаћ разматра шта све Византија представља у опусу „последњег Византинца”, па тако, између осталог, запажа потенцијал нелинеарног читања Павићеве поезије, док у карактеристичном стилу његове прозе уочава елементе византијских (микро)жанрова. С тим у вези је и њено посве оригинално тумачење *Хазарског речника*, у чијем обликовању има удела не само византијска него и античка, па и староегипатска писана традиција.

Павићево опредељење за Византију, које је и за самога писца значило инсистирање на јединству и вишевековном континуитету српске књижевности и културе, ауторка најубедљивије поткрепљује у магистралном, из њене докторске дисертације проистеклом делу монографије, посвећеном наслеђу барока у Павићевом белетристичком опусу. Будући да у контексту српске књижевности баш током шеснаестог и седамнаестог столећа долази до плодотворног укрштаја византијских и оријенталних утицаја са западноевропским, барок је, како је јасно образложено, нашег писца најпре инспирисао у погледу бројних тематско-мотивских комплекса, евидентних у описима жена, ратова, катаклизматичних прилика, у концепцији календара и употреби упечатљивих временских одредница за доба дана. У намери да нагласи значај средњовековних хришћанских и исламских слојева, Јелена Марићевић Балаћ Павићевом појму „барокни медијеализам” придружује доста користан оперативан термин који сама изналази: „барокни исихазам”. Она се, међутим, ту није задржала, већ је отишла корак даље и увидела пресудну важност барока као поетичког начела према којем је Павићево дело и структурно устројено. Са формално-композиционог аспекта посматрано, доба барока једно је од три узајамно преломљена временска рукавца у које је смештена радња највећег броја Павићевих књижевних текстова. С друге стране, ти текстови стилски одражавају барокну неспутаност и дуализам наизглед супротних, а најчешће комплементарних полова. Примере за доследно измештање стабилне, унапред задате смисаоне базе и за значења која су, потпуно у барокноме духу, само привидно прозирна, ауторка проналази у непрестаном трансформисању Павићевих јунака, који могу да буду и сакралне фигуре, као што је то Богоро-

дица. Њено изврсно познавање литературе о поетици барока зацело плени читалачку пажњу, али упркос томе полази јој за руком да ово строго научно штиво унеколико павићевски реализује, тачније да оживотвори слику света какву затичемо у делима великог српског књижевног мађионичара. Отуда странице ове књиге, испуњене и бројним графичким прилозима, истовремено доносе сјај медитеранског сунца и мирисе оријенталних зачина, са њих пуцају видици на плаветнило грчких мора, високе бедеме светогорских манастира, на велелепне цариградске палате и широке улице западноевропских метропола, а пред нашим очима сустопице дефилију проминентне историјске личности, персијски принчеви, одважни хусари и превртљиви трговци.

Закључци које Јелена Марићевић Балаћ веома сугестивно изводи у наредних пет поглавља резултат су ваљано спроведеног компаратистичког приступа тумачењу Павићевог уметничког опуса. Успостављајући невероватне поредбене линије, изнова ће установити да је најзначајнијем српском постмодернистичком писцу место међу домаћим класицима – Андрићем и Црњанским, као што ће трагом одређених мотива пратити Павићево литерарно дописивање са Гораном Петровићем. Затим, назначиће могуће интертекстуалне споне Павићеве прозе са Ничеовим списом *Тако је говорио Заратустра*. Такође, филмским читањем *Хазарског речника* спознаће, с једне стране, сличност у томе како је у најпознатијем Павићевом делу и Вендерсовом филму „Небо над Берлином” обрађена тема обнове света и како су представљени анђели, док ће, с друге стране, указати на могући утицај који су на Павића извршили Фелини и Парацанов, нарочито када је у питању служење поетским елементима. Драгоценим прилозима тумачењу Павићевог опуса обилују и они делови књиге у којима ауторка испитује: 1) књижевни потенцијал интересовања које је Милорад Павић, као и његов пријатељ Боривоје Маринковић, имао за живот и дело Доситеја Обрадовића, 2) значај француске културе за разумевање Павићевог уметничког и научног пута, и 3) начине на које Павићеве приче и романи кореспондирају са књижевношћу не само његових ближих сродника, као што су стриц Никола Павић или син Иван Павић, него и знатно млађих колега, попут Младена Јаковљевића, савременог писца у чијим остварењима ауторка распознаје аутентично претрајавање Павићеве прозе.

За ове несумњиве квалитете монографије превасходно дугујемо истраживачкој, али и крајње интимној, непатвореној љубави Јелене Марићевић Балаћ према целокупном Павићевом опусу, који заиста изванредно познаје и у којем, упркос његовој вредносној неуједначености, види огромну литерарну синтезу. Управо из те љубави извиру ауторкина способност и непосустајање да бројне текстуалне пазле помно рашчита, а онда и уцелови у јединствен, готово органицистички

устројен наративни мозаик. Својим тумачењима, у исти мах строгим и заводљивим попут лавиринтова Павићевих реченица, она понире толико дубоко да скоро успева да реконструише пишчев стваралачки поступак и следи његове креативне намере. Узимајући у обзир њену компетенцију, коју одају сложеност коришћене секундарне литературе и уверљиво осветљавање Павићевог дијалога не само са српским и европским бароком већ и са средњовековном, усменом, дубровачком и светском књижевношћу и културом, са правом се може устврдити да је посреди књижевнотеоријски и интерпретативни подухват првога реда. Такав подухват достојан је једино најбољег павићолога. Да Јелена Марићевић Балаћ то неоспорно јесте, потврђује се чак и у завршном поглављу њене књиге, у којем несебично придаје важност и другим проучаваоцима Павићевог дела. Анализиравши њихове новије, у последњих десетак година објављене научне публикације и стручне монографије, закључиће како су оне јасан знак да је Павићев опус још увек „жив” и за тумачење веома подстицајан.

Напоследку, треба истаћи и то да у херменеутичким захватима Јелене Марићевић Балаћ и њима својственом академском метајезику нема такозваног празног хода и сувишних детаља који најчешће оптерећују читање. Павићевски спајајући науку и уметност, ауторка је написала врло садржајну књигу која се, упркос обимности, чита у једном даху. Отклањајући многе предрасуде о пишчевоме делу, доказала је да је оно „сувише добро урађен посао” да би у њему било произвољности. Ипак, можда највећи њен допринос огледа се у томе што је реализовала своје давно зачете истраживачке замисли и, на строго личном плану, описала пун круг.